

Gál Katalin

Az emlékezés és emlékeztetés dilemmái

Recenzió

Adrian Neculau (coord.): *Viața cotidiană în comunism*
(*A mindennapok világa a kommunizmusban*) című könyvéről.
(Iași, 2004, Polirom, 368, ISBN 973-681-766-0).

A kommunizmusról való emlékezés nyilvánosságbeli megjelenítéseinek, az erről való diskurzusnak különböző formáival találkozhatunk Romániában. Ezek a formák annak a, talán létező, folyamatnak a részét képez(het)ik, amelynek „végeredménye” az „igazság” néven nevezése vagy kimondása. A különböző beszédhelyzetek, amelyek során a kommunizmusról való bármilyen emlék megjelenhet, rendkívül változatosak. A rendszer szintjén egy hivatalos diskurzussal találkozhatunk, az egyéni életvilágok szintjén pedig a felelevenített kis történetek kollázsával, mindennapi egyéni elítélő vagy nosztalgikus értelmezésekkel és emlékekkel. A különféle emlékezés-típusoknak más-más társadalmi hasznuk lehet, más-más célt szolgálhatnak, de mindenik az ún. nagy kommunista történetbe illeszkedik, így az emlékezés diskurzusait a kommunista kontextusba ágyazottan kell vizsgálnunk. Nem tekinthetünk el attól sem, hogy ki a beszélő a történetben, azaz ki az a szereplő, aki a narratívát tolmácsolja, hiszen ez a szereplő a kommunista történetben változó helyet foglalhat el. Állhat a rendszert működtető oldalon, mellékszereplő is lehet a működtető mechanizmusban, vagy lehet a szenvedő alany is, akire irányul a működtetés minden elve, határozata, következménye és számonkérése.

Az Adrian Neculau által szerkesztett *Viața cotidiană în comunism* (*A mindennapok világa a kommunizmusban*) című tanulmánykötet is az emlékezés egyfajta gyűjteményét nyújtja számunkra; szociológusok, pszichológusok, a romániai kulturális élet képviselői tollából mutatja be a kommunizmusbeli mindennapi életet és nyilvánosságot. A tanulmánykötet valójában a már említett kommunista narratívába illeszkedő többé-kevésbé tudományos írások, kisebb vagy nagyobb történetek gyűjteménye. Ahhoz, hogy a kötetben szereplő emlékezési technikákat azonosíthassuk, illetve hogy a kommunista kontextusba ágyazottan szemléljük, említést kell tennünk néhány tipikus példáról ebben a műfajban.

Az egyik ilyen tipikus példa lehet az az eset, amikor a diktátor közvetlen környezetéből olvashatjuk valakinek az emlékezéseit. Ilyen esetben a nosztalgikus versus elítélő hangnem ketőssége mentén inkább a nosztalgiára találhatunk példát, főként ha az emlékező vagy narrátor a Ceaușescu dinasztia valamelyik tagja. Erre az esetre szolgáltat kiváló példát Mihaela M. Ceaușescu *Nu regret, nu mă jelesc, nu strig* (*Nem bánom, nem siratom magam, nem kiáltok*) című írása (é.n.). A könyv „kiválósága” az emlékezési típusra adott példaértékiségében rejlik. Már az előszóban, amikor a szerző arra a kérdésre keresi és próbálja megadni a választ, hogy miért ő az, akinek vállalkoznia kellett egy hiteles emlékezési történet megírására és miért ennyi év után – nyomatékositva, hogy az emlékek valójában nem is csak az övéi, illetve, hogy bár nagy a veszélye annak, hogy nosztalgikus hangnemű legyen a leírás, ő mégis arra vállalkozik, hogy „hide-

gen”, kíméletlenül elmesélje a „dolgokat, úgy, ahogyan azok történtek” –, felmerülhet a gyanú az olvasóban, hogy nem egy objektív írásról van szó. Egy későbbi fejezetben rá is mutat, hogy minden bizonnyal nem sikerült teljesen objektívnek maradnia, ami érthető is, hiszen a könyv önéletrajz, amelybe a szerző származásánál fogva beleszövődik a Ceaușescu család története is.¹ A könyv olvasása során, az emlékek szubjektív tolmácsolása mellett, ugyanakkor gyakran ütközünk olyan frázisokba, amelyekkel a szerző legitimálni kívánja a diktátor cselekedeteit, életmódját, családtagjai (főleg Nicu Ceaușescu életvitelét), ezeket beágyazza saját élettörténetébe, mesélve családjáról, konzervatív szüleinről, neveltetéséről, gyerekorráról, melynek része például a számos unokatestvérrel a Predealon lévő Ceaușescu rezidencián eltöltött feledhetetlen nyár is. Ugyanakkor olyan jellegű sztorikat is mesél, amelyekkel azt igazolja, hogy a rendszer, azaz a kommunizmus – mivel sokszor nem kímélte a saját legbelső körét sem, nem ritkán váltva ki haragot még a közvetlen családtagokból is – úgymond megkövetelte az „elnök nagybácsi”² diktálta szabályok áthágását, amelyeket a szerző készséggel meg is tett és fel is vállal. A hangzatos, szuggesztív alcímek (például „Az voltam és mindig is Nicolae Ceaușescu *unokahúga* maradok”, vagy „’89 decembere, a semmi fele vezető út kezdete”, stb.) látszólag előrevetítik, hogy miről is lehet majd szó az adott fejezetben, valójában azonban ellentmondásokra épülő olvasmányélményekkel gazdagodhatunk. Egyrészt úgy is összefoglalhatnánk, hogy amit olvasunk, hiteles, hiszen egy közel álló személy, rokon mesél a diktátorról, beágyazva az eseményeket saját, javarészt az elmúlt rendszerben zajló élettörténetébe, megvilágítja a rendszer jó és rossz oldalait egyaránt, másrészt viszont a leírtakból kiütöző mérhetetlen cinizmus és keserűség következtében az emlékezés elveszíti hitelességét. Ez utóbbi nem azt jelenti, hogy az olvasó nem hiheti el, amit olvas, hiszen, hogyan is kérdőjelezhetnénk meg bárki élettörténetének hitelességét, az elmondott kis történetek valódiságát. Nem az eseményekről, hanem a kontextusról – azaz a kommunista rendszerről – alkotott percepciónk nem lehet hiteles csupán ezt, vagy más ilyen jellegű, a kontextust is messzemenően szubjektívizáló emlékképeket, élettörténeteket olvasva.

Az emlékezés-típusok másik pólusa Stelian Tănase *Acasă se vorbește în șoaptă. Dosar & Jurnal din anii târziei ai dictaturii (Otthon suttogva beszélnek. Dosszié és napló a diktatúra kései éveiből)* (2002) című műve lehet³. A könyv – ahogyan az a címből is kitűnik – egyszerre napló és dosszié is: a szerző az 1983 márciusa és 1989 decembere közötti (2001-ben elolvasott) „szekus” dossziéjának kivonatát, valamint az erre az időszakra eső, idevágó saját naplóját adta közzé. A két világ, a dosszié és a napló világa, valójában azok egymásnak ütköztetése hitelesebbé teszi számunkra a kommunizmusbeli közélet és a benne élő és dolgozó író világát. A rendszernek az egyéni életvilágba behatoló apró történeteivel (például a telefonbeszélgetések lehallgatása, a követések, zaklatások, stb.) szembesülhetünk, amelyek nagy történetté alakulnak a könyv végére, és összeállhat bennünk a kép a kommunizmusbeli közéletet és a benne élőket illetően. Minden bizonnyal e mű a rendszer működési mechanizmusait illetően messzemenően hitelesebb leírást ad, mint a korábban bemutatott könyv.

Az Adrian Neculau szerkesztésében készült *A mindennapok világa a kommunizmusban* című kötet, ha egy sorba szeretnénk beilleszteni, valahol az előbb említett kettő között helyezkedik el az emlékezési technikák tekintetében. Valójában az egészen személyes indíttatású esettanul-

1. A szerző ugyanis Nicolae Ceaușescu unokahúga.

2. Az idézetek a recenzió szerzőjének fordításai.

3. A könyvről készült recenziót lásd Csedő Krisztina 2002: Recenzió Stelian Tănase *Acasă se vorbește în șoaptă...* című könyvéről. *WEB*, 2002, 10. szám, 59-60.

mánytól a tudományos igényességgel elkészített elemzésig terjed a benne található írások skálája. A kötet sajátos logikai sorrendet követve építkezik. A szerkesztő bevezető írását követően, amely az identitás és társadalmi reprezentáció kontextusában indít, négy nagyobb fejezetet találunk. Az első rész – *Egy új társadalom, egy új kontextus* (O nouă societate, un nou context) – a II. világháborút követő időszak identitás- és társadalomepítési elméletét és gyakorlatát tárgyalja, valamint az erre vonatkozó kortárs reprezentációkat hivatott bemutatni. A második rész, *A közélet praktikái* (Practici cotidiene) cím alatt, közelebb visz bennünket a korábban bemutatott elméleti keretek gyakorlati vetületeihez – a kommunizmus által létrehozott intézményeket, a mindennapi (és közéleti) túlélési gyakorlatokat mutatja be. A harmadik rész, a *Meghatározó események* (Evenimente marcante) című, olyan tanulmányokat tartalmaz, amelyek konkrét történések köré épülve közelítik meg a kommunizmusbeli mindennapi élet kérdéseit. A negyedik rész, *A kirekesztettek nicheje* (Nișa exclușilor) pedig interjúkat, kerekasztal beszélgetéseket és memoárokat tartalmaz.

A kötet szerkesztőjének bevezetője azt mutatja be, hogy a II. világháborút követően hogyan történt az „objektív” identitásépítés. A kulcsszavak: identitás és társadalmi reprezentáció, mely fogalmak pszichológiai és szociológia értelmezését is megadja a szerző. A következő tanulmányban Alexandru-Florin Platon⁴ a közélet történeti aspektusaival indít, majd annak funkcióit és műfajait felsorolva, azonosítja a vizsgált időszak, a kommunizmusbeli közélet szerepét is. Végül megfogalmazza a mai közélet múltra vonatkozó leírásainak forrását is, melyek nyomán az adott időszak hitelesebben rekonstruálhatóvá válna.

Adrian Neculau *A kontextus manipulációja, a társadalmi reprezentációk kontrollja*⁵ című írásában a társadalmi reprezentáció valamint a kontextus fogalmát magyarázza. Arra a kijelentésre alapoz, hogy a gondolkodó állampolgár a kigondolt állampolgár terméke, aki a fenálló hatalomtól és kontextustól függ, amely őt létrehozta. Megadja a „kontextusépítés” különféle módzatait, annak lehetséges romániai scenárióit. A szerző összegzése szerint 15 évvel 1989 után, a megváltozott gazdasági, társadalmi és politikai kontextusban is, igen nagyszámú egyén a gyerekkorában elsajátított kognitív struktúrákkal operál, amely a sikeres kontextusépítésnek és a társadalmi reprezentációk manipulálásának tudható be.

A következő tanulmányban⁶ Andrei Cosmovici pszichoszociológiai perspektívából vázolja a kommunizmusbeli egyetemi életet. Személyes tapasztalatból kiindulva, rövid történeti háttérrel ír le, az egyetemi oktatók populációját célzó tisztogatási hullámok mechanizmusait helyezve középpontba, választ adva azokra a kérdésekre, hogy mi az oka az egyetemi képzés múlt rendszerbeli felhígulásának, milyen politikai-ideológiai eszmerendszer és forogatókönyv szerint szerveződött az egyetemi élet, az oktatók pályafutása stb. Talán túl szubjektív ez a történet, inkább egy személyes narratíva, kis történetekkel teletűzdelt kronológia, nem érvényesül a címben is megfogalmazott szociálpszichológiai perspektíva. Ezen túlmenően azonban érdekes aspektusokat tudhat meg az olvasó, személyes kis sztorikat, amelyekkel gazdagodhat saját ezirányú repertoárja.

4. *Între descriere și analiză. Reper ale unei istorii sociale a vieții cotidiene în comunism* (A leírás és elemzés között. A kommunizmusbeli közélet társadalomtörténeti jellemzői).

5. *Manipularea contextului și controlul reprezentărilor sociale.*

6. *Viața universitară în comunism. O perspectivă psihosociologică* (Egyetemi élet a kommunizmusban. Társadalomlélektani perspektíva).

Radu Clit *A mindennapi félelem*⁷ című tanulmánya a kommunizmusbeli közélet szubjektív faktorainak elemzésére fekteti a hangsúlyt. A nyolcvanas évek meglehetősen nehezen elviselhető közéleti problémáiról ad leírást: élelmezés, feketepiac, sorbanállás, lakások állapota, fűtésgondok, stb., amelynek megélésében senkinek sem volt meg a „holnap nap biztonsága”. A tanulmány a pszichoanalízis perspektívájából vizsgálja a félelmet. Leírja a védekezési mechanizmusok freudi pszichológiai foratókönyvét, helyenként konkretizálva a romániai közéleti eseményekre.

Aurora Liiceanu *A kommunista közélet*⁸ című írása esszészzerű szubjektív fejtegetés a kommunizmus mindennapjairól – megjelenik benne a hideg és az éhség mint kulcsszó, illetve a szerencse fogalmának sajátos, kommunizmusbeli reprezentációja. A mindennapi élet folyamatos uniszex kellékei, a zacskó és szatyor címszó alatt a kommunista mindennapi élet brainstorming-ját írja le, a családon vagy baráti körön belüli kölcsönös segítségnyújtást transzszexuális lojalításokként azonosítva. A mindennapi élet működésének fenomenológiáját adja meg, továbbá kiemeli a kapcsolatháló fontosságát a különféle narratívák bemutatásával. Kollektív pszichózis, egyéni sorsok és „emocionális készítmények”: enyhe cinizmussal mutatja be a nacionalista győzelem pszichózisát, mely hullám „fentről lefele” terjedt a román kommunista társadalomban, egészen a legkisebb alegységig (lásd haza solymai). Liiceanu a szuperlatívuszokra épülő kommunista társadalom kritikáját adja ebben a tanulmányában. Megjelenik a szóbeliség, mint a szabadság mércéje: esszészzerűen írja le a mindennapi élet e vetületét, saját történettel példázza a kommunizmusbeli szóbeli érintkezés adta örömeit. A szerző, bár első ránézésre tudományosabban alátámasztott írásra várhatunk, nem okoz csalódást. Publicisztikai stílusban, személyes ironikus történetekkel, tapasztalatokkal átszőtt cinizmusát tolmácsolja egy elméleti vázra felfűzve.

Az első rész utolsó tanulmánya⁹ Gilles Ferréol a kommunizmus emlékére és feledésére vonatkozó kortárs francia interpretációkat tartalmazza.

A tanulmánykötet második része, *A közélet gyakorlatai* cím alatt kilenc tanulmányt foglal magába. Az első a szerkesztő, Neculau tanulmánya¹⁰ a társadalmi kontextushoz és közéleti praktikákhoz kapcsolódó emlékezését, az ideológiák és kommunista gyakorlatok közéletre kifejtett hatását írja le. Ennek adja meg az elméleti alapjait és gyakorlati dimenziót. Empirikus adatfeldolgozást is végez: interjúkat elemezve biográfiai típusokat állít fel a kommunizmusbeli élet mindennapi gyakorlatait tekintve, továbbá, szintén interjúkra alapozva, elemzi a mindennapi élet tematikáit, illetve megpróbál modellt nyújtani a társadalmi megismerés e sajátos formájának mechanizmusaira.

Tatiana Slama-Cazacu írása, *A „lakótárs” intézménye*¹¹ a kommunizmus egyik sajátos intézményéről szól. A betelepítettek kérdéskörét domborítja ki, azt az esetet tárgyalva, amikor a központilag meghatározott lakófelületnél nagyobb lakással rendelkezők lakókat kaptak, azaz olyan „jó dossziéval” rendelkező, legtöbb esetben munkásréteghez tartozó személyeket, akik egyenlő jogokkal rendelkeztek az említett lakástulajdonosokkal, vagy pedig megtúrték saját lakásukban azokat. Ez gyakorlatilag a megbélyegzettek – az államosított ingatlanok tulajdonosai,

7. *Frica de zi cu zi.*

8. *Cotidianul comunist.*

9. *Memorie și uitare a comunismului la intelectualii francezi. Interpretări contemporane* (A kommunizmus emléke és feledése a francia intellektuálisoknál. Kortárs interpretációk).

10. *Context social și practici cotidiene – o rememorare* (Társadalmi kontextus és közéleti praktikák – emlékezés).

11. *Instituția colocatarilor.*

az elmenekülők, kis-burzoák, funkcionáriusok, „reakcióso”k” stb. – felett gyakorolt kontroll intézményét jelentette. Személyes élményekre alapozva, meglehetősen szubjektív megközelítésben mutatja be ezt a kommunista intézményt, ugyanakkor rávilágít ennek az egyénre gyakorolt pszichológiai következményeire is.

A következő tanulmányban¹² Septimiu Chelcea saját apjának esettanulmányoszerű történetét mondja el, bemutatva az ún. káderdossziéját, s kiemelve azt, hogy az ilyen jellegű dokumentum-elemzésnek milyen fontos szerepe lehet a kommunizmus mindennapjainak rekonstrálásában, a narratívák felépítésében. A szisztematikus elemzésnek köszönhetően információkat kapunk arra vonatkozóan, hogy mit tartalmazott egy ilyen dosszié, s a szerző következetesen elemzi is azt, önéletrajzi írásokkal összehasonlítva a káderdosszié tartalmát. Felteszi a kérdést ugyanakkor, hogy mi lehet az oka annak, hogy az emberek nem akarnak szembesülni saját káderdossziéjukkal, holott ez a dokumentum végigkísérte munkahelyi életútjukban és tartalma, a kommunizmus különböző időszakainak megfelelően változva, rekonstruálja a múltat számunkra, s széleskörű pszicho-szociológiai elemzésre is információkkal szolgálna, melynek eredményeképpen az elmúlt rendszer empirikus adatokra támaszkodó tipológiáját is kidolgozhatnánk.

*Társunk, a besúgó*¹³ Germina Nagâț cikke. A jelenkori politikai diskurzus ambivalens voltából indul ki, s rávilágít a román társadalomnak ama gyengeségére, melynek eredményeképpen például a Szekuritáté egyes aktivistái ma is a politikai élet aktív szereplői, kollektív büntetés nem sújtotta őket. Ebben a kontextusban merül fel az informátor fogalma, illetve az ezzel kapcsolatos kérdések, azaz hogy mi tudunk az informátorok kommunizmusbeli munkájáról, illetve hogy miként kellene eljárnia a román társadalomnak a Szekuritáté intézményének szankcionálása esetén. Ezt követően árnyalt fogalmi elhatárolást ad az informálás intézményének szereplőiről, az informálás mechanizmusáról, forгатókönyvéről, esetleges hálózatairól. Így például megtudhatjuk, hogy mi a különbség az informátor és kollaboráns között, kik voltak ezen személyek segítői és háttértámogatói, hogyan valósult meg az informátorok rekrutálása, esettől függően az informátoroknak milyen típusait különítették el, stb.

Liviu Antonesei *Mindennapi cenzúránk*¹⁴ címmel az egyetemi újságírás kommunizmusbeli gyakorlatáról ad metszetet. Bizonyos kirívó, szankciókat is maga után vonó esetektől eltekintve az egyetemi sajtó a hivatalos sajtóhoz viszonyítva úgymond „viszonylagos szabadságot” tudhatott magáénak. A professzionális újságíróktól eltekintve az egyetemisták strukturálisan szabadabbak voltak, kevesebb veszítenivalójuk volt és kevésbé befolyásolta őket a fennálló ideológia. Saját tapasztalatra alapozva a cenzúrát gyakorló hivatalos intézményről is szót ejt, bemutatva a „tiltott szavak listáját”, illetve a cenzúra kikerülésének egyetemista praktikáit. A következő tanulmányban¹⁵ Laurențiu Șoitu – szintén saját tapasztalatokra alapozva – cenzúra, a gondolatok fentről való irányítottságának mechanizmusait és egyénre való hatásait írja le. A cikk vagy elmélkedés saját megélt gyakorlatokból áll össze, szintén kis történetekből, amelyek nyomán konkrét cenzúrázó technikákat és azok következményeit ismerhetjük meg.

12. *Studiu de caz: dosarul de cadre al unui profesor universitar, 1950-1965* (Esettanulmány: egy egyetemi professzor káderdossziéja, 1950-1965).

13. *Informatorul de lângă noi*.

14. *Cenzura noastră de toate zilele*.

15. *Indiferența nu este obligatorie ori Slușirea măsurii*.

A Liviu Chelcea–Puiu Lățea szerzőpáros *A szegénység kultúrája: javak, fogyasztói stratégiák és gyakorlatok a 80-as évek Romániájában*¹⁶ című tanulmányának középpontjában a hiánygazdaság túlélői állnak. A szegénységgel való mindennapi szembesülés különféle gyakorlatai arra engednek következtetni, hogy Romániában is létezett egy dinamikus második gazdaság. A szerzők célja a sajátos, hiánytermékek beszerzésére irányuló stratégiák, valamint e termékek sajátos felhasználási módozatainak esettanulmányyszerű leírása egy arad megyei település példáján. Először egy szakirodalmi körképet kapunk a szocialista fogyasztás etnográfijáról, majd rátérnek a konkrét elemzésre. Egy határmenti település sajátos kereskedelmi hálózatát írják le, mely tulajdonképpen Magyarországról hozott termékekkel való üzérkedésre irányult és a hivatalos szervekkel kötött „társadalmi szerződésre” alapult. Ezt követően a kereskedelmi turizmusra adnak példákat, majd a település, Sântana, egy sajátos populációjának, az ott élő németeknek fogyasztói javaira, forrásaira és szokásaira térnek ki. A szocialista szegénységi kultúra fogyasztói javakat kezelő gyakorlatait is bemutatják: nem csak a beszerzés útját írják le, hanem az esetleges felhalmozott javak sajátos, kommunizmusbeli fogyasztási rituáléját is példázzák, ezt pedig interjúk anyagokkal is alátámasztják. A következtetésben a fogyasztás posztkommunista gettósodásáról beszélnek, azt is leírják, hogy hogyan definiálható a kommunizmusban működő határmenti kereskedelem, továbbá a fogyasztás elszegényedéséről és szegregálódásáról is szólnak. Egy viszonylag igényes, empirikus adatokra, tapasztalatokra is alapozó tanulmány, hiányolható azonban a második gazdaság mint fogalom pontos definíciója, illetve annak magyarázata, hogy Románia egészére nézve miért nem beszélhetünk „valódi” második gazdaságról – holott ez válasz lehetne arra a kérdésre is, hogy miért éppen egy határmenti településen merülhetett fel annak megléte.

A következő két tanulmány a sorbanállás jelenségét helyezi középpontba. Dan Lungu¹⁷ a '80-as évek Romániája mindennapos jelenségének, a sornak a politikai-gazdasági hatásairól ír. Megrajzolja a szovjet típusú szocializmus/iparosodott antikapitalizmus és a kapitalizmus ideáltípusát, majd kitér, interjúk anyagokat is használva, a kereskedők vagy üzleti eladók kommunizmusbeli kulcsszerepére (összehasonlítja a két, korábban megrajzolt társadalmi ideáltípusbeli szerepüket). Következtetésként a sorbanállás és a termékek igazságtalan elosztását biztosító ún. szaküzletek létrehozásának perverz effektusairól, valamint a politikai nomenklátúra, az élet egyéb területeit is célzó, életmódbeli különbségeit fejtegeti. A továbbiakban Paul Cernat *A 80-as évek közembere és a sorok*¹⁸ címmel a sorbanállás generálta sajátos társadalmi interpretációkat, mindennapi gyakorlatokat és azok esetleges kulturális lecsapódásait, termékeit mutatja be Bukarestben.

A *Meghatározó események* fejezet Adrian Neculau *Intézményes erőszak. A sztálinista totalitarizmus éveinek romániai tapasztalata: az újranvelés*¹⁹ című francia nyelvű tanulmányával indít. A következő írásban Ruxandra Cesereanu „*Apró hibák*”: 1977, 1987²⁰ címmel két fontos kommunizmusbeli esemény, a zsil-völgyi bányászok 1977-es sztrájkja, valamint a brassói munkások 1987-es lázadásának krónikáját adja. Mindkét esemény kapcsán leírja azok előzményeit és a kiváltó okokat. A zsil-völgyi sztrájk leírása a politikai diskurzus és a kommunizmus *de facto* realitása közötti szakadást hivatott kiemelni, illetve a bányász mítoszának ellentmondásaira

16. *Cultura penurieii: bunuri, strategii și practici de consum în România anilor '80.*

17. *Avatarurile cozii în socialismul de tip sovietic* (Sorbanállás a szovjet típusú szocializmusban).

18. *Cozi și oameni de rând în anii '80.*

19. *La violence institutionnelle. Une expérience roumaine dans les années du totalitarisme stalinien: „la rééducation”.*

20. „*Mici defecțiuni*”: 1977, 1987.

is rámutat. Az 1987-es brassói lázadás, a zsil-völgyi megmozduláshoz hasonlóan, gazdasági, anyagi és társadalmi okokra vezethető vissza, amely fokozatosan politikai színezetet kapott. A szerző viszonylag jól felépített leírást ad az események kronológiájáról, kitér a lázadás konkrét eseményeire, valamint az ezt követő verbális, fizikai és pszichikai tortúra gyakorlataira, egyéni példákat is adva. Mindkét demonstrációt az 1989-es események előzményeként azonosítja be.

*Az abortusz megszüntetése (1966-1989) mint a társadalmi emlékezet tárgya*²¹ Lavinia Betea megdöbbentő adatokat és interjúrészleteket tartalmazó írása. Kiemelve, hogy a kommunizmus két „legfontosabb áldozatkategóriáját” az abortusztörvény következtében elhunyt nők csoportja, valamint a politikai foglyok képezik, vizsgálata az előbbire irányul. A szerző empirikus kutatásra is épít, szisztematikusan elemzi az abortusztörvény ideológiai előzményeit, magát a 770/1966-os abortuszellenes dekrétumot, valamint annak társadalmi következményeit, arra a kérdésre is keresve a választ, hogy mit jelentett nőnek lenni a Ceaușescu diktatúra éveiben. Az ideológiai premisszákat leírását az 1917-es bolsevista forradalomig vezeti vissza, szól a nemek közötti egyenlőségről, a válásról, a szülőknek a párt megfelelő működésében betöltött szerepéről, valamint az abortusz-tilalomra vonatkozó korábbi törvények elméleti és gyakorlati ellentmondásairól. Mi készíthette Ceaușescut egy évvel hatalomra jutása után az abortusz betiltására? – teszi fel a kérdést Betea. Alapos leírást nyújt az emberi élet legintimebb vetületének, a szexualitásnak politikai kontroll alá helyezéséről, melyet mint „nemzeti tragédiát” azonosít be. A dekrétum társadalmi következményeiről szólva statisztikai adatokkal is szolgál és rávilágít „az államnak az állampolgárok testébe való behatolásának” különféle gyakorlataira is. Ezt követően tér rá a saját, 50 aradi nőt célzó, kutatásának bemutatására. A módszertani keret tárgyalását követi az egyéni emlékezet rekonstruálása, valamint az egyéni és társadalmi emlékezet közötti tipikus kapcsolatok leírása az interjúk nyomán. Az emlékezet és történelem múlt-jelen típusú kapcsolatának következtetésszerű fejtegetésében is számos „tanulságot” és kérdést vet fel a szerző, mintegy summázva, ugyanakkor pedig továbbgondolva a leírtakat (például milyen családmóddal jellemezhető a Ceaușescu diktatúra?). A tanulmányt a függelék megdöbbentő interjúrészletei zárják. Logikusan felépített, megfelelő szakirodalmi utalással ellátott, statisztikai adatokkal is alátámasztott minőségi módszerekre alapozó kutatás eredményeként született tanulmányt olvashatunk Lavinia Betea tolmácsolásában, mely korántsem tekinthető elfogultnak a szerző női mivoltából adódóan.

Következő írásában Adrian Neculau²² az ún. „Transzcendentális Meditáció” „biznisz” példáján a kommunista megjátszás tipikusan ceaușescus „kiadását” írja le saját tapasztalatokra alapozva. Az esemény tulajdonképpen a korábbi, a Ceaușescu diktatúra kezdetének „lazább” időszakára adott válasz a központi hatalom részéről, melynek végeredménye a pszichológus, szociológus és pedagógus szakemberek „eltüntetése” volt. A történet röviden: az Elena Ceaușescu koordinálta Nemzeti Tudományos és Technológiai Tanács (Consiliul Național al Științei și Tehnologiei), valamint a Romániából elszármazott, Svájcban élő és a (mint később kiderült nem létező) svájci MERU Egyetem képviselőjeként hazatérő N. Stoian egy relaxációs technika, a Transzcendentális Meditáció, kutatásának bevezetését célozta meg az akkor már összevontan működő Pszichológiai Intézet és a Pedagógiai Tudományok Intézete által. A kutatás „eredménye”: miután társadalomtudósok és közéleti szereplők egy csoportját – Stoian vezette és mindős-

21. *Interzicerea avorturilor (1966-1989) ca fapt de memorie socială.*

22. *Afacerea „Meditația Transcendentală” – o răfuială cu psihologia și psihologii* (A „Transzcendentális Meditáció” biznisz – a pszichológusokkal és pszichológiával való leszámolás).

sze öt napig tartó – gyakorlati relaxációs üléseknek vetették alá, megjelent *A Hazáért* (Pentru Patrie) című folyóirat hasábjain a „leleplező” cikk, miszerint a Pszichológiai Intézetben tudományos kutatás cím alatt világbékét és egyetemes megértést célzó világkormány megalakításának propagandája folyik. A tanulmány a továbbiakban több áldozat/szerző tolmácsolásában, eset-tanulmányok sorozatával próbálja rekonstruálni a történeteket. Korabeli dokumentumok, határozatok leírásával igyekeznek a történetek kronológiáját adni, végezetül pedig Mioara Moțescu napjaink felelősségéről szól, Genoveva Pogorilovschi pedig, aki szintén áldozat a történetben, arról elmélkedik, hogy mit jelent napjainkban a Transzcendentális Meditáció. A rekonstruált történetek a kommunista közélet tematikájába illeszkedve újabb hiteles támasztékot adnak az elmúlt rendszer visszásságairól.

A következő fejezet *A kirekesztettek nichéje* címmel már teljesen megszemélyesíti a vizsgált időszak közéletének bemutatását. Elsőként Dana Bichescu tanulmánya²³ adja az 1948-1965 közötti politikai fogvatartás túlélőivel készített interjúk elemzését. Alapos módszertani leírás előzi meg a konkrét elemzést, bár meglepő, hogy minőségi módszerekre, 22 volt politikai fogollyal készített interjúra alapozva hogyan operálhat a szerző komoly statisztikai adatokkal, ugyanakkor viszont a leírt tipológia és az elemzési szempontok érthetőek. Kitér a közéleti aspektusok elemzésére, a szabadulás utáni reintegráció folyamatára, valamint a szabadulást követő időszak 1989-ig tartó elemzésére a korábban beazonosított közéleti aspektusok és stratégiák közötti kapcsolatok tekintetében.

*A kommunista időszak politikai elnyomásának memoárja*²⁴ címmel George Florian Macarie a volt politikai foglyok szemszögéből mutatja be a politikai elnyomással járó főbb eseményeket: a letartóztatást, a kihallgatások forgatókönyvét, a bírósági pereket, a politikai börtönt és az ottani életet, a bebörtönzéssel járó adaptációs gyakorlatokat, a szabadulás utáni időszakot 1964-1989 között, a „kinti” elnyomást, valamint az 1990 utáni szerveződéseket, történéseket. Végezetül pedig interjúkból kiindulva rajzolja meg a volt politikai foglyok diskurzusainak struktúráját, majd a bebörtönzés pszichológiai hatásairól szól. A nézőpont – külső és belső egyaránt – szerrinte azt a célt szolgálja, hogy megismerjük a múlt történéseit; nem a tettesek büntetését, hanem az események „kimondását”, „megnevezését” propagálja. A tanulmánykötetet egy interjú és egy dialógus zárja. Az előbbi egy Adrian Neculau által készített interjú *Egy élet története. Interjú dr. Nicu Ionita úrral*²⁵ címmel, a második pedig – *A kommunista múlt feldolgozása. Analitikus leszámolás a mentalitásbeli örökségekkel*²⁶ – Dan Goglează beszélgetése Liviu Antonesei-jel. Ez utóbbiak is az emlékezés egy más típusát szolgáltatják, illeszkedve a kötet logikai felépítéséhez, struktúrájához.

Mint láthattuk a kötet több perspektívából, kisebb-nagyobb szubjektivitással, próbálja megragadni a kommunizmus időszakára vonatkozóan a mindennapi élet jelenségeit. Ezt a szubjektivitást talán nem is róhatjuk fel egyértelmű hibaként, hiszen alkalmazott pszichológiai szakgyűjtemény részeként jelent meg, a szerzők maguk is többnyire pszichológusok, gyakorló pszichiáterek, filozófusok. Azokban az esetekben viszont, amikor megfogalmazottan is empirikus kutatásra alapozó elemzésekről van szó, nem tekinthetünk el az események túlzott perszonalizáltságától,

23. *Aspecte ale vieții cotidiene și strategii de adaptare de dupa eliberarea din detenția politică până în anul 1989* (A politikai fogvatartás utáni felszabadulás adaptációs stratégiáinak aspektusai 1989-ig).

24. *Memoria represiei politice din perioada comunistă.*

25. *Istoria unei vieți – interviu cu domnul dr. Nicu Ionita realizat de Adrian Neculau.*

26. *Prelucrarea trecutului comunist. O răfuială analitică cu moștenirile de mentalitate.*

jóllehet túlságosan közeli és sok esetben saját tapasztalatokra alapozó élmények tudományos vizsgálatáról és leírásáról van szó. Ez a kutatási perspektíva ugyanis óhatatlanul magában hordozza a személyes jellegű túlkapások beleszövődését a tudományos írásokba. A kötet tematikáját tekintve is szembesülünk tehát a dilemmával: hogyan emlékezzünk vagy emlékeztessünk, ha objektívvé akarjuk tenni a kommunizmusról való „igazság” kimondását/kimondatását?

Talán az események ilyen személyes jellegű „elmondása” vagy „kimondása” közelebb vihet bennünket ahhoz, hogy teljesebb rálátásunk legyen a kommunizmus időszakára. Másrészt pedig szociológusok számára is érdekesítő olvasmányként könyvelhető el, hiszen számos, az elmúlt rendszer megismerését célzó kutatásban kiindulópontként, praktikus szakirodalomként használható.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Csedő Krisztina: Recenzió Stelian Tănase „Acasă se vorbește în șoaptă...” című könyvéről. In *WEB*, 2002, 10. szám. p. 59–60.

Ceașescu, M. Mihaela é.n.: *Nu regret, nu mă jelesc, nu strig. (Nem bánom, nem siratom magam, nem kiáltok)*. București, Editura Meditații.

Tănase, Stelian: *Acasă se vorbește în șoaptă. Dosar & Jurnal din anii târzii ai dictaturi*. București, 2002, Compania.